

Мова речей

До кого промовляє лампа? Гори? Лисиця?

Вальтер Беньямін

Вони б нам сказали? Можливо, вони вже говорять, а ми їх просто не чуємо? І хто їх перекладе?

Запитайте у Вальтера Беньяміна. Ці доволі незвичні питання він ставив уже в 1916 році в тексті “Про мову загалом та про мову людей”. З усіх найдивніших текстів Беньяміна цей – однозначно найдивніший. У ньому він розробляє концепт мови речей. За Беньяміном, мова речей німа, магічна, і її медіумом є матеріальна єдність. Відповідно слід припускати, що існує мова каміння, сковороди та картону. Лампи говорять неначе в них живуть духи. Гори і лисиці ведуть дискусії. Висотки бесіднують між собою. Картини пліткують. Існує, якщо хочете, окрім мови, якою розмовляють по телефону, навіть мова самого телефону. Якщо слідувати за тріумфуючими висновками Беньяміна, за цю німу какофонію відповідальний ніхто інший, як сам Бог особисто.

Проте Ви можете запитати: до чого підводить ця ексцентрична байка? Припустимо, що до перекладу. Бо природно, що мову речей треба перекласти, щоб вона була зрозуміла для тих з нас, котрі глухі до її тихого блиску. Проте концепт перекладу, який має на увазі Беньямін, дуже відрізняється від тих, які нам зазвичай відомі. Бо всі теорії перекладу, від найзвичайніших до наймудруватіших, припускають, що переклад відбувається між різними людськими мовами та культурами, які він буцімто зближує. Таким чином, мови розглядають як прояв різних культур та націй. Цю комбінацію необачно ідентифікують із політичним аспектом перекладу, а то й самої мови як такої. У цій площині звичайна теорія перекладу, мовляв, завжди прив’язана до політичної практики та урядових стратегій.

Проте поняття перекладу у Беньяміна, принаймні в цьому тексті, сміливо ігнорує цей очевидний і вочевидь банальний аспект перекладу. Так виникає цілком інший концепт політики перекладу. Замість концентруватися на національних мовах, які в тексті згадуються лише побіжно, він концентрується на тому, що я б назвала мовами практики: мовою права, технологій, мистецтва, мовою музики та скульптури. Слід наголосити: переклад відбувається спершу не між ними, а всередині них – отожд на базі самої мови. Введено кілька дуже важливих модифікацій по відношенню до традиційної теорії перекладу: мова, по-перше, не визначається спільним корінням, походженням або нацією, а спільною практикою. По-друге, переклад відбувається в першу чергу в межах однієї мови, а не між різними мовами. І, по-третє, переклад стосується відношення людської мови і мови речей.

Оскільки романтичні теорії перекладу, які зводилися до концептів, як от народний дух (Volksgeist), були відомі Беньяміну якнайкращим чином, то їх свідоме випущення слід розуміти радше як відважну політичну заяву. Це волаюча декларація нерелевантності культуралістичних підходів. У своїй перспективі референтними пунктами для перекладу замість націй та культур він обирає матерію та Бога. Цей теологічно-матеріалістичний

концепт перекладу радикально зміщує визначення політики перекладу. Він вже не мерехтить навколо органічних понять, як спільнота та культура. Такий концепт переміщує натомість цілком відкрито переклад у важливішу за своєю суттю загальну постановку питання: як людина співвідноситься зі світом?

Замість політики коріння та змісту, як наприклад національна держава, культура, народний дух або ж національна мова – Беньямін виступає за політику форми. І ця форма вирішує про політику мови як такої.

Potestas та potentia [1]

Проте що це за політичні процеси, які задіяні в перекладі? Розгляньмо це питання детальніше. Бо в цьому процесі перекладу передано дві мови. Мова речей сама по собі є продуктивною мовою, бо містить, за Беньяміном, залишок тієї творчої мови Господа, який створив світ через слово. Їй на противагу маємо людську мову, яка може намагатися сприймати мову речей або підсилювати та озвучувати її, називаючи речі або ж класифікуючи її елементи, ділячи на категорії, фіксуючи та ідентифікуючи їх, використовує мову, яку Беньямін описав як мову судження.

Якщо спроектувати це протиставлення на актуальні дебати, можна також сказати, що переклад може відбуватися між такими різними сферами, які окреслюють як силу та владу, або помпезніше – як *potentia* та *potestas*. Тоді як мова речей наділена потенціалом, то мова людей може або підсилити його, або стати інструментом влади. Тому переклад здійснюється як у модусі творення, так і в модусі влади, і зазвичай вони обоє взаємопов'язані.

Тому політика відбувається у формах, у яких здійснюється переклад між мовою речей та людською мовою. У найгіршому випадку це відношення набирає форми епістемологічної диктатури. Те, що люди хотіли мати владу над речами та не почули їх повідомлення, привело до вавилонської катастрофи. Почати знову до неї прислухатися – перший крок у бік мови майбутнього, яка вкорінена не в лицемірному припущенні про єдність людства, а у набагато загальнішу матеріальну єдність. У цьому випадку переклад мови речей не змушує їх мовчати, а підсилює їхній потенціал до зміни.

Цілком зрозуміло, що в такій перспективі переклад є вкрай політичним, бо він безпосередньо торкається співвідношень влади в рамках творення мови. Ця перспектива стосується відношення людей до світу в його цілісності. Вона стосується виникнення нових практик та мов, відповідних їм. У такий спосіб Беньямін співвідносить переклад безпосередньо до влади – досліджуючи його форму, а не зміст. Специфічна форма перекладу вирішує, чи підпорядковується і як підпорядковується мова речей з присутніми в ній силами та продуктивною енергією категоріям людських форм правління, таким як влада та знання. Вона вирішує, чи людська мова утворює панівні суб'єкти та підлеглі об'єкти, чи вона взаємодіє з енергією матеріального світу.

Це може здаватися ще дуже далеким від практики, але все є навпаки. Можна навіть сказати,

що більшу частину людської практики охоплює цей перманентний процес перекладу – навіть якщо його, як аргументує Бруно Латур, постійно заперечують. Дозвольте мені навести цілком очевидний приклад такого перекладного процесу мови речей на людську мову. Це приклад документальної форми.

Документальна форма як переклад

Документальний образ цілком очевидно перекладає мову речей на людську мову. З одного боку він закорінений у матеріальній реальності. Проте він задіяний у людській мові і зокрема в мові судження, яка об'єктивує річ, встановлює її значення та конструює сталі категорії знання, щоб її зрозуміти. Цей образ – напіввізуальний і напівзвуковий, рецептивний та продуктивний водночас, задіяний в обміні речей – проте він заморожує відносини між ними у візуальних та поняттєвих монументах. Речі артикулюються у документальній формі – проте документальна форма артикулює і речі.

Очевидним є і те, як функціонує Беньямінова політика перекладу з огляду на документальний образ. У документальних артикуляціях речі можна трактувати як об'єкти, як докази людських намірів; вони можуть підпорядковуватися мові суджень та таким чином узгоджуватися з нею. Це співвідношення в іншому тексті я окреслила як документальність, тобто спосіб, у який документи здійснюють владу та у який зав'язане продукування влади/знання. З іншого боку, сили, що організовують взаємозв'язок між речами, можуть також фокусуватися навколо їх змін. Документальна форма може спокуситися на мову речей і навіть бути нею заповнена, хоча ми помітимо, що це не конче добра ідея. Проте в основному в такий спосіб артикулюється відношення між *potentia* та *potestas* документальної форми. Це співвідношення продуктивності та верифікації, співвідношення асигніфіканта (невизначеного) та сигніфіканта (означника), матеріальної реальності та її ідеалістичної інтерпретації.

Проте дозвольте мені уточнити: мати справу з мовою речей не означає давати реалістичне їх відображення. У цьому випадку взагалі не йдеться про репрезентацію; те, що повинні висловлювати речі, слід презентувати, тобто вводити в актуальне. І це не належить до реалізму, а радше до певного реляціоналізму – це належить до презентації, а заодно і трансформації тих соціальних, історичних та матеріальних відносин, які роблять речі такими, якими вони є. І якщо ми сконцентруємося на аспекті актуалізації, отожд на презентації замість репрезентації, то ми залишимо за нами ці нескінченні дискусії, які завели в глухий кут не лише документальну теорію, але й політичну.

Влада речей

Ви могли б запитати: проте чому Беньяміна так захопила мова речей? Чому нас, властиво, має цікавити те, про що говорять речі? Проігноруймо те, що на цю тему говорить сам Беньямін: що слово Боже мерехтить крізь німу магію речей. Ці поетичні звороти, можливо, лише маскують певний вид пишномовної безпорадності Беньяміна.

Подумаймо натомість про важливу роль, яку зайняли матеріальні об'єкти у пізньому мисленні Беньяміна, коли він почав розшифровувати модерн через шлейф відходів, який той тягнув за собою. Скромні і навіть закинуті об'єкти ставали ієрогліфами, у темній призмі котрих в уламках зледеніли соціальні відносини. Їх розуміли як вузли, в яких напруга конкретного історичного моменту розряджалася під час блискавки пізнання або гротескно зсудомлювалась у товарному фетиші. У цій перспективі річ ніколи не є будь-чимось, а є закам'янінням співвідношення сил. За Беньяміном, речі не просто неодухотворені предмети, гільзи, наповнені інертною матерією або пасивні об'єкти в розпорядженні документального погляду. Вони складаються натомість із співвідношення прихованих сил, які одні з одними перебувають в обміні або напрузі. Це трактування межує, з одного боку, з магічним мисленням, відповідно до якого речі наділені надчуттєвими силами. З іншого боку – це уявлення теж класично матеріалістичне. Бо і товар Маркс розумів не як простий предмет, а як конденсацію міжлюдських відносин. У товарі виражаються як людська робоча сила, так і соціальні взаємозв'язки. У такий спосіб будь-який предмет можна інтерпретувати як конденсацію різних пристрастей, напруг, бажань та співвідношень влади.

Мова, яка заряджена у такий спосіб енергією речей, може зрештою вийти за рамки її опису і стати креативною. Вона в змозі також змінити наявні співвідношення, вона актуалізує дійсність [2]. А документальний образ задіяний у цій мові тією мірою, якою йому вдається увібрати та поширити ті сили, що наполягають на змінах.

Ніби сподіваючись на цю подію, Беньямін також передбачає негативну сторону її втілення, яку він називає заклинанням [3]. Якщо, можна сказати, існує творча магія речей, яка буває від креативності та влади, то існує й інша, заряджена силою табу, ілюзії та фетишу. Влада закляття відбирає у речей сили, не рефлектуючи їх або, як це називає Беньямін, “не перериваючи їх невиразністю” [4]. А цими безпосередніми та неперервними хаотичними силами живиться не лише капіталістичне уречевлення, а й загальний ресентимент. Повертаючись до документальної форми: пропаганда, релятивізм та ревізіонізм – це все приклади того, як закляття, отождествляючи креативність без рефлексивної перерви, функціонує у межах документальної форми. Вони поєднуються із силами ворожнечі, істерії, страху та індивідуального зацікавлення, які всі разом представляють могутнє, безпосереднє пожадання. Проте вони роблять це, можна сказати, без належного перекладу та заражують усі види комунікації своїми злостивими завихреннями.

Громадська сфера без громадськості

Ми дослідили багато видів впливу внутрішньої політики перекладу на документальну форму. Як люди ставляться до речей? Що означає креативність у цьому відношенні? І чому остання не завжди помічна, коли мова про документальну форму? Але існує також зовнішній аспект, який важливий для дискусії про документальну форму як переклад. І цей аспект стосується документальної форми як прикладу транснаціональної мови. Бо хоча документальна форма базується на перекладі, вона певною мірою і виходить за межі перекладу. Її стандартизовані форми оповіді розпізнаються у всьому світі, майже не залежні від національних та

культурних відмінностей. Саме тому, що вони діють близько до реальності, вони зрозумілі усюди там, де ця реальність має вагу.

Цей аспект було усвідомлено уже у 20-х роках, коли Дзига Вертов з ейфорією вихваляв якість документальної форми. У передмові до його фільму “Людина з кіноапаратом” написано, що певні документальні форми в змозі компонувати видимі факти у справжній інтернаціональній мові, яка повинна встановити “оптичний контакт” між робітниками цілого світу [5]. Вертов мріє у своєму пролозі про комуністичну мову образів, у якій кінофакти не лише роблять внесок у всесвітнє порозуміння, а й у організування їх адресатів та адресаток. Ця мова виходить за рамки простої передачі інформації і повинна долучити її учасників до універсального кругообігу енергій, який проходить через всю їхню нервову систему. Вертов немовби хоче їх підключити кабелем до самої мови речей, до пульсуючої симфонії матерії.

У певному сенсі соціалістична мрія Вертова сьогодні збулася, хоча й у формі глобального інформаційного капіталізму. Інтернаціонально зрозумілий документальний жаргон “видимих фактів” об’єднує людей у глобальних медіамережах. Стандартизована мова випуску новин із економією уваги, що базується на страху катастроф, нестримному в часі гнучкому виробництві та істерії, така плинна та афективна, така безпосередня та подразлива, що про неї Вертов міг лише мріяти. Вона витворює глобальну громадськість, учасники та учасниці якої під’єднані до неї ледь не фізично та співпереживають у такті всесвітнього страху та цікавості.

Таким чином, документальна форма сьогодні потужніша, ніж будь-коли раніше, і саме тому, що вона закликає найспектакулярніші аспекти мови речей та посилює їхню владу. У цьому місці я хотіла б повернутись до зауваження, яке закликає до обережності: підключати мову речей не конче добра ідея і її потенціал не конче потенціал емансипації. Асигніфікантні (невизначені) струмені конденсованої інформації здійснюють переклад без перерви та рефлексії. Її форми цілковито ігнорують відмінність між різними мовами речей. Вони хоча й не мають культурної специфіки, проте і не беруть до уваги специфіки різних матеріальних реальностей та практик, а перекладають лише потреби приватних та національних медіамашин.

Проте чи має ця форма документального перекладу взагалі інший політичний потенціал, окрім як пропаганди та product placement [6]? Має, і тут ми прийшли до вихідного пункту. Документальна мова не є ані національною мовою, ані культурно специфічною. Тому вона може утворити базу для позанаціональних громадських сфер і тим самим пустити пагінці політичного простору незалежно від національних та культурних формувань. Проте на даний момент цю сферу повністю контролює динаміка загальної приватизації. Це громадська сфера без громадськості, як недавно аргументував Паоло Вірно.

Проте є і винятки. В експериментальних документальних виробництвах ми бачимо, що можливе інше ставлення до речей та соціальних умов, до того, в якому ми з ними перебуваємо в обміні. Причина дуже проста. Значення глобального документального жаргону, яке росте, базується на матеріальній основі інформаційного капіталізму, для якого

характерні комп'ютеризація та гнучкість. І кожна документальна форма, яка справді артикулює мову таких проблем, артикулюватиме також ці умови, тобто умови проблематичного символічного виробництва. Нові форми документального виробництва за домашнім комп'ютером та неконвенційні форми розповсюдження можна розуміти як артикуляції, крізь які проглядають обриси нових форм соціальної композиції. Це вироблення образів в основному ґрунтується на цифрових технологіях та має тенденцію щоразу більше зливатися з іншими сферами масового символічного виробництва. Вони, можна сказати, репрезентують негатив майбутнього громадської сфери, який слід проявити, щоб він міг функціонувати. Ця форма громадської сфери звільнилася від зв'язку з національною та локальною міфологією і її характеризують схожі за проблематичністю та часто транснаціональні форми роботи та виробництва. Політичну артикуляцію та соціальну композицію цих здебільшого розкинутих та дуже гетерогенних перспектив або груп випереджають комплексні монтажні та констеляції сучасної експериментальної форми.

Повторюю: їхня політика не визначається змістом, а лише її формою. Якщо вони копіюватимуть стандарти великих приватних та національних машин афекту, то вони певною мірою переймуть і їхню політику. Як би це назвав Бен'ямін: види її перекладу занадто непередані, як і недостатньо непередані. Лише якщо документальні форми артикулюють неузгодженості, нерівності, різку зміну швидкості, дизартикуляцію та запаморочливі ритми, детериторіалізацію та аритмічні удари пульсу часу, якщо вони кладуть край вітальним поривам матерії та приглушують невиразністю, тоді вона взаємодіятиме з актуальною речовою сукупністю. Лише якщо вдасться така форма перекладу, документальна артикуляція рефлексуватиме, а тим самим підсилюватиме мову тих речей, які вже зараз втягнуті по цілому світу з карколомною швидкістю у споживання їх як товару або, навпаки, викинуті та забраковані як непотріб. І в той час коли рефлексують умови виробництва, за яких відбувається документальний переклад, можуть виникнути нові форми позанаціональної громадської сфери.

Ясна річ, це все стосується не лише документальних форм, але й інших мов практики. Подібний аргумент можна використати, коли мова йде про практику кураторства, яка може перетворити мову речей в естетичні взаємозв'язки. За останні десятиліття ми побачили, як було деконструйовано фетиш витвору мистецтва та пов'язано його із соціальними та іншими зв'язками. Але і в цій сфері актуальний заклик до обережності, бо недостатньо лише репрезентувати ці відносини в сфері мистецтва. Перекладати мову речей не одне і теж, що елімінувати об'єкти або фетишизувати колективи. Важливо винайти неочікувані артикуляції, які не так репрезентують проблематичні форми життя, як актуалізують проблематичні, ризиковані, водночас відважні та надмірні артикуляції об'єктів та їх відносин, які могли б зображати моделі майбутніх форм зв'язків.

Якщо концепт перекладу в Бен'яміна може нам щось конкретне сказати, то це те, що переклад все ще є високо політичним, якщо його ми дослівно відносимо до практики. Проте ми повинні перемістити нашу увагу зі змісту на його форму. Нам слід перевести фокус з мови походження на мову практики. Нам слід перестати очікувати, що вона нам щось скаже про

есенцію, а натомість слід очікувати, що розповідь про зміну. Нам слід пам'ятати про те, що практика перекладу має лише тоді сенс, коли вона витворює нові необхідні форми зв'язку, комунікації та налагодження відносин, а не нові шляхи відновлення культури та нації.

[1] (з лат.) Панування та могутність. Potestas, potentia та imperia – три форми влади у римському праві

[2] Christopher Bracken. The language of things. Walter Benjamin's primitive thought. Semiotica 138-1/4, 2002, с. 338

[3] Поп. Walter Benjamin. Goethes Wahlverwandtschaften// Illuminationen. Ausgewählte Schriften 1, Suhrkamp. Ffm, 1977. с. 63-135, с. 116

[4] Там само, с. 116

[5] «Людина з камерою», «Кіно-правда» та «Радіо-правда»

[6] Розміщення виробу в фільмі з метою реклами